

V. RECENZJE I NOTY RECENZYJNE

Juliusz Bardach, *Themis a Clio czyli prawo a historia*. Warszawa 2001, ss. 398.

Na fali dyskusji o potrzebie reformy studiów uniwersyteckich, w tym zwłaszcza prawnych (jawił się tam też postulat ograniczenia dyscyplin historycznoprawnych), ogłosił Juliusz Bardach w 1982 roku rozprawę pt.: *Themis a Clio czyli o potrzebie podejścia historycznego w prawoznawstwie*. Po upływie dwudziestu lat problem ten znalazł swoje rozwinięcie w zbiorze studiów tegoż Autora, opublikowanym nakładem Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego.

Publikacja ta zawiera prace Juliusza Bardacha z lat 1982–1999, poświęcone dwóm blisko z sobą związanym i uzupełniającym się kręgom badawczym: studiom w zakresie metodologii badań historycznoprawnych oraz pracom świadczącym o teź metodologii stosowaniu, czyli dziejom nauki i nauczania poszczególnych dyscyplin; prace te uszeregowane są nie chronologicznie, lecz tematycznie. Całość zaopatrzona jest w notę bibliograficzną oraz indeks nazwisk, zestawiony przez Wandę Sudnik.

Są to przedruki w zasadzie nie zmienione; niekiedy tylko dokonano w nich drobnych zmian tam zwłaszcza, gdzie upływ czasu doprowadził do dezaktualizacji niektórych uogólnień. Świadczy to zarówno o stałości, jak i o ewolucji poglądów autora. Nie korygowano aparatu naukowego celem uwzględnienia literatury, która pojawiła się po opublikowaniu tych studiów. Brak więc także odniesień stwierdzających, iż wiele rozważań poświęconych np. Stosławowi Łagunie czy Adolfowi Pawińskiemu rozwinął autor w biografiami opracowanych na użytek Polskiego Słownika Biograficznego (dla którego też przygotowuje biogram Włodzimierza Spasowicza), a uwagi dotyczące Wacława Aleksandra Maciejewskiego rozbudowane zostały do rozmiarów obszernej monografii¹.

Zbiór ten na pewno mógłby przybrać znacznie większe rozmiary, gdyż w bibliografii publikacji Juliusza Bardacha znajduje się wiele prac poświęconych roli studiów historycznych w nauce prawa, tu pominiętych². Jeśli się tak stało, to wyłącznie z woli autora.

¹ J. Bardach, *Wacław Aleksander Maciejewski i jego współczesni*. Wrocław – Warszawa 1971, ss. 313. Liczne recenzje dziełu temu poświęcone zestawiała W. Sudnik w Bibliografii, umieszczonej w księdze pamiątkowej pt.: *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi*, Warszawa 1996, s. 22. Niektóre z tu zawartych informacji znalazły się też w opracowaniu: *Historycy Warszawy ostatnich dwu stuleci*, Warszawa 1986.

² Grupę studiów na temat zagadnień metodologicznych uzupełnić mogłyby uwagi *O normach postępowania historyka – ani idealizacja, ani pomniejszanie* („Współczesność”, 1966, nr 6) czy praca *W stulecie krakowskiej szkoły historycznej* („Kwartalnik Historyczny” 1973,

Ów pierwszy krąg badawczy obejmujący studia metodologiczne, to pięć obszernych rozpraw. Ich zebranie i przypomnienie wynika z przekonania autora, iż zaznaczający się obecnie odwrót od rozważań dotyczących metodologii jest zjawiskiem przejściowym.

Otwiera tę część rozprawa nawiązująca do tytułu całości: *Themis a Clío czyli o potrzebie podejścia historycznego w prawoznawstwie* (pierwodruk: 1982 r.). Autor przeprowadził tu różniczenie samych dyscyplin historyczno-prawnych, zatem konkretnych dziedzin naukowych, od tak ogólnego zagadnienia, jak podejście historyczne w prawoznawstwie. Jeśli te pierwsze powołane są do tego, by wykorzystując właściwe sobie techniki badawcze, wzbogacać zarówno nauki prawne, jak i historyczne, to wartość tego drugiego jest oczywista: polega ono bowiem głównie na tym, by – uogólniając doświadczenia przeszłości – dostarczać materiału dla wielostronnej refleksji o tworzeniu i funkcjonowaniu prawa w życiu społecznym. Jest ono bowiem ważnym elementem kultury sensu largo, w tym kultury społecznej i nie może obejść się bez interpretacji historycznej.

Kolejne studium poświęcone jest zagadnieniu szeroko znanemu, choć rozmaicie pojmowanemu: *Recepcji w historii państwa i prawa* (pierwodruki w latach 1976–1979). Autor podkreślił, iż recepcja, jako istotny czynnik w dziejach ludzkości, stanowi formę twórczego wykorzystywania dorobku prawnego rozmaitych krajów w ramach określonego kręgu kulturowego. Przyjmując, iż jest to zjawisko powszechnodziejowe, autor podjął się próby jego uporządkowania poprzez wyróżnienie recepcji pełnej i niepełnej, bezpośredniej i pośredniej, przymusowej i dobrowolnej; poprzez oddzielenie od takich zjawisk jak wpływy, zapożyczenia, naśladownictwo, asymilowanie. Istotą bowiem recepcji w prawie jest świadoma działalność władzy państwowej. Nie definiując jednak zjawiska – zapewne w przekonaniu, że z uwagi na jego wielopostaciowość definicja musiałaby być bardzo ogólna – autor przeszedł do problematyki przypadków recepcji, traktowanych w nauce jako klasyczne: a) recepcji prawa rzymskiego w starożytności, b) recepcji prawa rzymskiego w Europie średniowiecznej i nowożytnej, c) recepcji angielskiego systemu *common law* w krajach podległych koronie Brytyjskiej, aż do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, d) recepcji prawa cywilnego francuskiego w Europie XIX wieku. Od tych wielkich nurtów oddzielił autor recepcje regionalne, jak np. prawa bizantyjskiego na Bałkanie i w Rusi, prawa niemieckiego w Europie średniowiecznej.

Otrzymaliśmy tu obszerne studium, porządkujące poglądy dotyczące recepcji, stanowiące uogólnienie szczegółowych badań prowadzonych w nauce polskiej na temat recepcji w ogóle czy recepcji prawa rzymskiego (Rafał Taubenschlag, Adan Vetulani), innych praw obcych (Alfred Halban, Stanisław Kutrzeba), w tym prawa niemieckiego (Józef Matuszewski, Zbigniew Zdrójkowski), prawa cywilnego francuskiego (Hipolit Grynwaser). Autor, polemizując z częstym przeciwstawianiem prawa recypowanego prawu rodzimemu, podkreślał komplementarny wpływ recepcji na autonomiczny z reguły rozwój rodzimego kręgu prawnego; w tym bowiem znajduje swój wyraz integracyjne ujmowanie procesu dziejowego.

Rozprawa *Metoda porównawcza w zastosowaniu do powszechnej historii państwa i prawa* (pierwodruk w 1962 r.) dotyczy podstawowego elementu procedury badawczej zarówno w powszechnej, jak i narodowej historii państwa i prawa, a także w badaniu podobieństw i różnic praw partykularnych. Autor jest zwolennikiem krytycznego, ostrożnego stosowania tej metody, gdyż „Nadmiar bardzo różnego materiału służącego operacji porównywania może czasem nawet wręcz uniemożliwić konkretne wnioski. Stąd wypływa wniosek metodyczny: na pierwszym eta-

nr 4). Do publikacji poświęconych dziejom nauki i nauczania dyscyplin historyczno-prawnych w XIX i XX wieku należałoby na pewno studium o *Etapach rozwoju ideologii polskiego stowianofilstwa* (VII Międzynarodowy Kongres Sławistów, Warszawa 1973) oraz *Nauka historii ustroju i prawa litewskiego w Wilnie w latach 1920–1939* („Lithuania”, 1994 nr 14). Obok studiów poświęconych takim uczynom jak Wacław Szubert czy Aleksander Gieysztor znalazłoby się miejsce dla Konstantego Grzybowskiego i Bogusława Leśnodorskiego.

pie stosowania metody porównawczej należy ograniczyć porównywanie do państw i praw, których rozwój odbywał się w zbliżonych warunkach, w tym samym kontekście historyczno-chronologicznym i terytorialnym. I w takiej grupie także nie będzie identyczności. Wpływ wydarzeń historycznych modyfikuje ich przebiegi rozwojowe, modeluje każde z nich z osobną” (s. 129). Autor dokonał interesującego rzutu oka na dzieje metody porównawczej poczynając od epoki Oświecenia, aż po drugą połowę XX wieku. Prezentując podstawowe założenia współczesnej komparatystyki, przeciwstawił się silnym do niedawna tendencjom do zastępowania powszechnej historii państwa i prawa teorią (choćby rozbudowaną) typów i form państwa; warto dziś podkreślić, iż w czasie, gdy to publikował, był to pogląd odważny i niekonwencjonalny. Studium to określiło zakres przedmiotowy i pole badawcze powszechnej historii państwa i prawa, o także jej stosunek do historycznej socjologii prawa.

Historia praw słowiańskich – przedmiot i metody badawcze (pierwotny wydruk w 1963 r.) to wynik bogatych studiów autora poświęconych zrazu poszczególnym przedstawicielom tej dyscypliny, m.in. Ignacemu Rakowieckiemu czy Wacławowi Aleksandrowi Maciejowskiemu. Badania te, rozwinięte i poszerzone, doprowadziły do prezentacji całości dyscypliny od jej powstania poprzez rozwój, zwłaszcza w pracach Karela Kadleca, Oswalda Balzera, Stanisława Kutrzeby, Teodora Taranowskiego. Autor podkreślił, iż badania prowadzone w celu rekonstrukcji prawa ogólnoczy prasnłowiańskiego posunięte zostały za daleko, natomiast porównawcza historia praw słowiańskich winna być uprawiana jako niewyzolowana część powszechnej historii państwa i prawa. We wnioskach końcowych autor podkreślił, iż „Odtwarzanie prawa ogólnosłowiańskiego, jakkolwiek skupiało dotąd najwięcej uwagi, nie potrafiło osiągnąć wyników, które legitymowałyby dalsze utrzymywanie odrębności tego przedmiotu czy zakresu badań. Jest on wytworem romantycznych, apriorycznych koncepcji (...). Historia porównawcza praw słowiańskich powinna być traktowana jako część powszechnej historii państwa i prawa obejmującej ludy słowiańskie, które w tym samym mniej więcej czasie, w zbliżonych acz niejednorodnych warunkach, wkroczyły na drogę kształtowania ustroju feudalnego. Istotnym elementem, który stanowi o wyodrębnieniu tej gałęzi badań – ale nie o jej wyizolowaniu – jest pokrewieństwo językowe i kulturalne, ułatwiające w szczególnym stopniu wzajemną wymianę doświadczeń i wzorów w kształtowaniu instytucji państwowych i prawnych. Czyni to badania w tym zakresie zadaniem szczególnie interesującym i wdzięcznym” (s. 180–181). Zapewne gdyby autor dziś te słowa pisał, to dodałby, iż badania te w ostatnich dziesięcioleciach przechodzą wyraźny regres.

Istota federalizmu i państwo federalne w dziejach (opracowane wspólnie z Hubertem Izdebskim, pierwotny wydruk w języku francuskim w 1980 r.) to studium o ważnych odniesieniach do współczesności. Dokonując rzutu oka na dzieje przejawów federalizmu od czasów rzymskich do schyłku XX wieku, Autorzy bliżej zajęli się epoką od końca XVIII wieku. Studium swoje podsumowali, analizując historyczne przesłanki federalizmu, bogactwo jego postaci strukturalnych i znaczenie modelu federacyjnego w państwach zróżnicowanych narodowo, językowo i kulturowo. Nośność tego studium w dobie prac nad poszerzeniem unii europejskiej nie ulega wątpliwości; cytując badacza holenderskiego Hendrika Brugmansa, autorzy stwierdzili, iż „nadeszła światowa godzina federalizmu. Wszędzie tam, gdzie trzeba jednoczyć bez unifikowania, gdzie wspólnoty ludzkie odrębne, lecz solidarne, pragną równocześnie powiększyć swą potęgę i zachować wolność, federalizm jest tą formą, która się narzuca” (s. 236).

W drugiej części tego zbioru znalazło się sześć opracowań poświęconych historii nauki i nauczania przedmiotów historyczno-prawnych. Są to pogłębione badania nad dziejami tych dyscyplin w Rosji i w zaborze rosyjskim w XIX wieku oraz w Uniwersytecie Warszawskim w XX wieku. Rzut oka na *Polskie nauki historyczno-prawne w latach 1945–1977* (pierwotny wydruk w 1979 r.) uzupełniają artykuły poświęcone uczonym z sąsiednich dyscyplin: *Wacław Szubert o historii prawa i myśli społecznej* (pierwotny wydruk w 1994 r.) i *Aleksander Gieysztor a historia państwa i prawa* (pierwotny wydruk w 1999 r.). W rozprawach dotyczących *Studiów prawa polskiego na Uniwersytetach Petersburskim i Moskiewskim w latach 1840–1861* (pierwotny wydruk w 1993 r.)

i *Nauce historii państwa i prawa w Królestwie Polskim doby Szkoły Głównej* (pierwodruk w 1964 r.) starał się autor ocalić od zapomnienia garść nazwisk zasłużonych prawników oraz pogłębić naszą wiedzę jeśli idzie o zasługi takich badaczy jak m.in. Walenty Dutkiewicz, Romuald Hube, Stosław Łąguna, wreszcie „romantyczny panslawista” Wacław Aleksander Maciejowski. Przypomniał rolę niedocenianego w dotychczasowej literaturze naukowej kręgu petersburskiego (do zamknięcia Uniwersytetu w 1861 r.), w którym wokół Józafata Ohryzki gromadzili się Antoni Bielecki, zasłużony w pracy nad reedycją Volumina Legum, wspomniany już Stosław Łąguna, czy jakże później wybitni Włodzimierz Spasowicz i Adolf Pawiński. Otrzymałmy przejrzysty rzut oka na rozwój nauki od metody dogmatycznej nacechowanej ujęciem ahistorycznym, poprzez metodę historyczno-krytyczną, ku pozytywizmowi, który stał się z czasem istotną cechą szkoły historycznej warszawskiej.

Zbiór ten, stanowiący plon trwających przez kilkadziesiąt lat badań autora, opartych o źródła znajdujące się w archiwach warszawskich, wileńskich, petersburskich i moskiewskich, stanowi ważną podstawę dla oczekujących na swe nowe opracowanie, a jakże potrzebnych „Dziejów historii prawa w Polsce”.

Otrzymałmy do ręki lekturę bardzo ważną. Juliusz Bardach jest badaczem o niezwykle szerokim wachlarzu tematycznym, od historii społeczno-gospodarczej, poprzez dzieje prawa prywatnego, ku ustrojowi parlamentaryzmu w Europie i w Polsce; od problematyki szczegółowej w zakresie lituanistyki, varsavianów, biografistyki, poprzez ujęcia syntetyczne, do zagadnień metodologii historii prawa i historii *tout court*. Upiływ czasu, nawet już czterdziestoletni, nie odebrał żadnej z tych rozpraw jej znaczenia. Dobrze się stało, iż badania te, zarówno dotyczące metodologii, jak i historii nauki prawa, zostały tu zebrane i przypomniane. „Themis a Clío” jest więc zarówno podsumowaniem studiów z XX wieku, jak i bogatą inspiracją dla badań w XXI wieku.

STANISŁAW GRODZISKI (Kraków)

Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne o prawie dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej. Red. J. Malec i W. Uruszczak. Wyd. UJ, Kraków 2001, ss. 544.

Jak już CPH (2001, z. 2, s. 263-276) w swej kronice życia naukowego donosiło, 26 marca roku 2001 w Collegium Maius naszego najstarszego Uniwersytetu odbyła się godna i wspaniała uroczystość, która przyciągnęła rzesze znakomitych gości, ze świata nauki głównie. Był to jubileusz 50-lecia pracy naukowej znakomitego historyka prawa – Profesora Stanisława Grodzkiego. Warto przypomnieć, że lat temu blisko dziesięć w uznaniu wielkości i zasług krakowskiego Uczzonego redakcja „Czasopisma Prawno-Historycznego” postanowiła była zadedykować i poświęcić jeden tom CPH właśnie Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu, co zrealizowano (tom XLV, z. 1–2, Poznań 1994). Był to tom znakomity.

Na okazję uroczystości w marcu 2001 roku, wieńczącej 50-lecie pracy naukowej Profesora, okazały tom wydał Wydział Prawa i Administracji UJ.

Zbiorowe dzieło 45 autorów redagowali uczniowie, młodszy współpracownicy Profesora – sami już profesorskie mający tytuły – Jerzy Malec oraz Wacław Uruszczak. W pracach uczestniczyli również Kazimierz Baran oraz Irena Dwornicka, którzy przygotowali teksty specjalne